

Rajarahvad raiutud raamatusse

Inkerikot, setot ja vatjalaiset. Kansakulttuuri, kieli ja uskomusperinteet. (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1467.) Toimetanud Kati Kallio, Riho Grünthal ja Lassi Saressalo. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2021. 504 lk.

Isurite, setode ja vadjalaste rahvakultuuri, keelt ja usundit käsitleva koguteose ilmumine soome keeles on kahtlemata oluline verstapost fennougristikas ja oodatud sündmus eelkõige soomlastele, aga mitte vähem eestlastele, kuigi soome keele oskus noorema põlvkonna seas pole ehk enam nii levinud kui paar aastakümnet tagasi. Eestlaste jaoks on oluline, et soomekeelse raamatu 16 autorist enamik on Eestist ja suurem osa nende peatükke on tõlgitud raamatu jaoks eesti keelest soome keelde.

Koguteos koosneb viiest osast, mille teemadeks on: 1) Ingerimaa, 2) isurid, 3) vadjalased, 4) setod ja 5) õigeusmõjuline rahvausund. Koos sissejuhatusega on raamatus 20 peatükki. Raamatu lõpust leiab lugeja isiku- ja kohanime-

loendi ning autorite lühitutvustused. Peatükkide autorid on kõik oma ala tunnustatud spetsialistid.

Enne sisu juurde jõudmist peatun küsimusel: miks just need rahvad on ühtede kaante vahele pandud? Toimetajate eesõnast leiab põhjenduse, et tegu on kolme vähemtuntud õigeuskliku läänemere-soome rahvakilluga. Küllap Soomest vaadatuna nii ongi, sest jäävad need rahvad ju põhiosas teisele poole Soome lahte. Märkimisväärne on ka see, et soomekeelses traditsioonis ei ole isureid (sm *inkerikot*) varem eraldi rahvana käsitletud. Soome arhiivides on palju isuri materjali, kuid soome uurijad on neid vaadelnud kui üht ingerisoomlaste rühma, mis on ka keeleliselt põhjendatav, nagu Riho Grünthal isuri keelt käsitlevas peatükis selgitab.

Sissejuhatava peatüki „Ingerimaa ja Setomaa ajaloolised kultuurid” autorid Riho Grünthal ja Kati Kallio annavad lühiülevaate Ingeri- ja Setomaa suulisest pärimusest, rahvausundist, materiaalsest kultuurist ja keelest ning varasemast uurimisloost. Eraldi käsitletakse kõnealuste rahvaste keelelist identiteeti ning enesenimetusi.

Esimese osa „Ingerimaa” avapeatükis „Vaateid Ingerimaa ajaloole” annab Taisto

Raudalainen põhjaliku ülevaate Ingerimaa ajaloost vanimast ajast tänapäevani. Ta tugineb sealjuures osalt oma välitöödele aastatel 1999–2001. Raudalaineni ülevaatest tuleb hästi esile see, kuidas Vene riik on süstemaatiliselt küüditamiste ja sundassimileerimisega püüdnud Ingerimaa põlisasukatest lahti saada ja kuidas see tänaseks on ka praktiliselt õnnestunud.

Anneli Asplund jutustab peatükis „Isuri lauljaid ja leidjaid” isuri rahvalaulikute avastamise loo alates Daniel Europaeuse 1847. aasta reisist Ingerimaale, kuulsamate rahvalaulikutest ning isuri rahvalaulukogujatest Volmari Porkkast ja Vihtori Alavast. Pärast nõukogude võimu kehtestamist Venemaal soome teadlaste uurimisretked sinna lõppesid, kuid tänu sellele, et Tartu rahulepinguga jäid mõned isuri külad Eestile, sai seal edasi käia. 1930-ndate lõpus jõuti seal ka filmida isuri tantse, mängu ja käsitööd. Filmitud materjal on 2008. aastal ka DVD-plaadil välja antud.

Marjukka Patrakka kirjeldab peatükis „Soikkola isuri 20. sajand” põhjalikult isuri eluolu ja traagilist ajalugu, tuginedes mahukatele välitöödele ja intervjuudele. Kui veel XX sajandi alguses kuni 1930. aastateni olid isurid üsna elujõuline rahvas, kel oli isegi omakeelne kooliharidus isuri-keelsete õpikutega, nii et paljud isurid vene keelt ei osanudki, siis sada aastat hiljem on noorimad isuri keelt emakeelena rääkijad 1930. aastatel sündinud. Omakeelse kooli hävitamine, küüditamised, kirikute purustamine ja venelaste immigratsioon on oma töö teinud. Patrakka lõpetab siiski lootusrikkal toonil isuri hällilauluga, et ehk suudavad isurid sitke rahvana oma keelt ja kultuuri elustada.

Viiest peatükist koosneva osa „Isurid” avatekstis tutvustab Riho Grünthal isuri keele levikuala kujunemist, isuri keele määratlemist ja keelelist identifikatsiooni, keelekontakte, kirjakeelt ning isuri keelele

eriomaseid jooni. Ta tõdeb, et viimaseid on isuri keelel väga vähe ja tegu on arhailise ning väga tüüpilise läänemeresoome keelega. Ta annab lühikese ülevaate isuri keele grammatikast ja sõnavarast, tuues ära ka loetelu vene laenudest isuri keeles. „Rituaalne itkemine ingeri laulukultuuris” on Aili Nenola ülevaade itkude tüüpidest ja uurimise ajaloost, kus tuuakse mitmeid tekstinäiteid nii matuse-, pulma- kui ka sõduriks saatmise itkudest. Anneli Asplundi peatükk isuri pillimuusikast tugineb Armas Otto Väisäneni kogutud materjalile ning tutvustab peamisi isuri muusikariistu: karjasesarve, vilepilli ja kannelt. XX sajandi algul tõrjus lõõtspill kandle pidudelt välja ning isuri laulude asemel hakkasid kõlama vene laulud. Kati Kallio kirjutatud kahest peatükist esimene tutvustab isuri runolaulu, selle eri tüüpe, piirkondlikke erisusi ning eri tähtpäevadel lauldud laule. Runolaule lauldi nii pidudel kui ka töö kõrval, samuti teel olles. Isuri runolaul mõjutas naabrite laulukultuuri, isuri laulud õppisid ära ingerisoomlased. Samas on isuri rahvalaul mitmekesine, seal leiab ka uuemaid vene- ja soome mõjulisi viise. Teine Kallio peatükk vaatleb isuri jutupärandit, keskendudes juttude teemadele ja liikidele.

Kolmanda, vajjalasi tutvustava osa avapeatükis käsitleb Heinike Heinsoo vadia keele ajalugu varasematest teadetest vene kroonikates kuni tänapäevani, vadia keele uurimislugu ja murdeid. Eraldi alapeatükkides tutvustab ta ilmunud vadia grammatikaid, vadia keele suhet naaberkeeltega, vadia sõnavara ja selle muutumist keelekontaktide valguses. Lõpetuseks tutvustab ta vadia kirjakeele loomise püüdeid ning tulevikuväljavaateid. Heinsoo tõdeb, et tänapäeval enam vadia keelt elava keelena ei kasutata, kuid paarkümmend vanemat inimest, kes kuulsid lapsena vanemaid või vanavanemaid vadia keeles rääkimas, saavad veel keelest aru.

Järgnevas peatükis kirjeldab Enn Ernits etnograafilisest vaatepunktist vadjalaste ainelist kultuuri, sh taluarhitektuuri, käsitööd, riietust ja toitu. Kuna vadjalaste ja isurite aineeline kultuur on enamjaolt sarnane, siis aitab see peatükk ka isurite ainelist kultuuri tundma õppida.

Vadja osa kolmandas peatükis tutvustab Ingrid Rüütel vadja itkusid, laulupärimust ja muusikariistu, puudutades ka vadja rahvalaulude kogumise ajalugu ning publikatsioone nii raamatutena kui ka helikandjatel. Pikemalt peatub ta vadja pulma- ja kalendrilaulude ning lüroepilise luule analüüsil. Lugeja saab ülevaate vadja rahvaviiside neljast eri stiilist koos noodinäidetega. Rüütel tõdeb, et vadjalased olid laulurahvas, kes hääbus, laulud huulil: nad säilitasid oma vana runolaulu kuni rahvana hääbumiseni, minemata üle vene lauludele, kuid koos venestumisega kadus rikkalik laulukultuur, millest jõuti talletada vähesed riismed.

Raamatu neljas osa käsitleb setosid. Kõigepealt tutvustab Karl Pajusalu soome lugejale seto keelt kahest vaatepunktist: kui ajaloolise lõunaeesti keele pärijat ning kui võru keele murret, tuues esile seto ja võru murde erinevused. Seejärel annab ta ülevaate seto murrakutest, neile iseloomulikest joontest ning uurimisajaloost. Lõpetuseks tutvustab Pajusalu kirjutatud seto keelt, tuues näiteid kahest setokeelsest ajalehest Peko Helü ja Setomaa ning analüüsides nende kirjaviisi ja grammatikat.

Mare Piho peatükk setode ainelisest kultuurist on raamatu mahukaim. Setomaa ajaloo ja etnilise identiteedi kõrval tutvustab Piho nii varem ilmunud kirjan-dusel, arhiivi- ja muuseumimaterjalidel, ametlikul statistikal kui ka isiklikul välitööl põhinevas põhjalikus ülevaates seto ainelise kultuuri keskseid teemasid: küla- ja majatüüpe, toidumajandust, põlluharimist, loomapidamist, käsitööd, kalastust,

kauplemist, toidukultuuri, riietust ja ehteid alates esimestest kirjalikest allikatest kuni XX sajandi alguseni.

Setode itke, laulupärandit ja muusikariistu tutvustava peatüki autor on eesti folkloristika korüfee Ingrid Rüütel. Käsitlemist leiavad setode surnu- ja mõrsja-itkud, pulmalaulud, hälli- ja lastelaulud, töö- ja kalendrikommete laulud, jutustavad laulud ning loomajutulaulud, lüürilised, tantsu- ja mängulaulud ning muusikalised erijooned, värsimõõt ja rütm ning värsikorduse tüübid. Lühidalt tutvustatakse ka setode tuntumaid lauluemasid, muusikariistu ning tänapäeva setode laulu ja muusikat. Autor tõdeb, et setode muusikakultuuris on sulandunud erineva päritoluga elemendid ja kihistused, mille tulemusel on sündinud väga omapärane, tänapäevalgi aktuaalne rahvalaulutraditsioon. Setode jutustamispärandist ja selle talletusloost annab ülevaate Kristi Salve. Eri-list tähelepanu pöörab ta muinasjuttudele, sünnilugudele, legendidele, naljanditele ning kohapärimusele. Salve vaatleb ka rahvajuttude stiili, usundilist ja ajaloolist tausta ning jutustamiskombeid.

Viies osa kannab pealkirja „Ortodoksne rahvausk”. Avapeatükis „Muutuvad vaated isurite ja vadjalaste elavale rahvausundile” vaatleb Ergo-Hart Västriku isurite ja vadjalaste usundit kirjalike allikate valguses, alustades vanimatest vene kroonikate ülestähendustest kuni XX sajandi soome uurijate käsitlusteni. Kokkuvõttes tõdeb ta, et kirjalikud allikad heidavad küll valgust kõnealuste rahvaste rahvausundile, kuid selgelt ilmneb neis ka see, mida mingil ajal on tahetud esile tuua. Kõikidel aegadel on siiski sarnaseid nähtusi: pühade puude ja kivide kultust, nõidu, surmaga seotud uskumusi ja rituaalset riietust. Västriku nendib, et on meelevaldne liigitada usulisi nähtusi kristlikeks ja paganlikeks, seda teevad uurijad vaid isiklikest tõekspidamistest lähtudes.

Madis Arukask püüab peatükis „Piirilade õigeusklik rahvakultuur” leida vastust küsimusele, kas ida- ja läänekristluse piiril olevate isurite, vadjalaste ja setode õigeusklikkust tuleks käsitleda nende kultuuri süvastruktuuri põhiosana või pigem hiljem sündinud pealisehitisena, mis on ladestunud varasema rahvakultuuri peale. Ta leiab, et kasulikum on käsitleda neid sünkretistlikust samaaegsest vaatepunktist. Lähtudes Juri Lotmani maagilise ja religioosse sotsiokultuurilisest mudelist, vaatleb ta „kõrget” ja „madalat” kultuuris ja usundis ning rahvakultuuri identiteete ja nende allikaid. Ta tõdeb, et nii vene kui ka lääne kultuuri perspektiivist on kõnealused rahvad pigem „teised”, st mitte omad.

Irma-Riitta Järvinen vaatleb peatükis „Isurite ja vadjalaste rahvapärasest usundist” pühadekalendrit ja praasnikupärandit, surmarituaale ning legende Vihtori Alava ja Paul Ariste kogutud materjalide põhjal. Õigeusu ja rahvausundi segunemisel sündinud sünkreetset käitumistava, mida kohapeal peetakse täieõiguslikuks kristluseks, ei käsitle Järvinen mitte

rahvausundina, vaid küla- ja rahvapärase religioossusena. Raamatu viimases peatükis „Isurite pühad laulud” vaatleb Senni Timonen pühadust kristlikust kujutelmast lähtudes. Ta tõdeb, et isuri runodes segunevad kristlik ja rahvausund, aga ka jumalik ja inimlik, jumalad kulgevad runodes maa peal.

Kuigi suurem osa raamatu tekstidest valmis juba 2011. aastal, ei kahanda see märkimisväärselt raamatu väärtust, sest nii põhjalikku ülevaateost Ingerimaa põliselanike ja setode rahvakultuurist pole varem ilmunud. Esile tuleb tõsta, et raamatus on läbivalt palju illustratsioone, enamasti arhiivifotosid kõnealuste rahvaste elust XX sajandi alguses, aga ka kaarte ja vanu joonistusi. On oluline, et selline raamat on ilmunud soome keeles, sest suur osa vadjalasi, isureid ja setosid käsitlevast kirjandusest on seni ilmunud eesti ja vene keeles ning seetõttu jäänud paljudele soome lugejatest kättesaamatuks. Samal ajal vääraks suur osa raamatust ka eesti keeles avaldamist.

SVEN-ERIK SOOSAAR